

DOI: 10.25140/2411-5215-2022-4(32)-255-278

УДК 330.567.28:336.76(477)

JEL Classification: R20; D11; O16

Максим Дубина

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: maksim-32@ukr.net. ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5305-7815>
ResearcherID: [F-3291-2014](https://orcid.org/0000-0002-5305-7815). Scopus Author ID: [56912277800](https://orcid.org/0000-0002-5305-7815)

Ольга Попело

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту та державної служби
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: popelo.olha@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4581-5129>

Наталія Холявко

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Національний університет «Чернігівська політехніка» (Чернігів, Україна)
E-mail: nateco@meta.ua. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2951-7233>
ResearcherID: [G-6951-2014](https://orcid.org/0000-0003-2951-7233). Scopus Author ID: [56912328200](https://orcid.org/0000-0003-2951-7233)

РОЛЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ У РОЗВИТКУ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

У статті розглянуто питання ролі домогосподарств у розвитку ринку фінансових послуг України через поетапний аналіз впливу цих економічних суб'єктів на діяльність окремих типів фінансових установ, які функціонують у межах зазначеного ринку. Важлива увага приділена обґрунтуванню особливостей розвитку фінансових посередників у різні періоди соціально-економічного розвитку країни. Аналіз основних тенденцій розвитку ринку фінансових послуг проведений через поступове дослідження сучасного стану функціонування ринків кредитних, депозитних, страхових та інвестиційних послуг. Також особливу увагу було сфокусовано на вивченні актуальних тенденцій розвитку саме ринків кредитних та депозитних послуг як найбільш розвинених ланок системи ринку фінансових послуг та ролі домогосподарств у забезпеченні їх функціонування.

Ключові слова: ринок фінансових послуг; домогосподарство; фінансові відносини; кредитна установа; інвестиційна установа; фінансовий посередник.

Рис.: 17. Бібл.: 7.

Постановка проблеми. Розвиток ринку фінансових послуг відбувається в умовах одночасного впливу значної кількості чинників на формування та розвиток фінансових відносин. Цей ринок є невід'ємною складовою національної економіки, відіграє важливу роль у її розбудові і є результатом взаємодії між виробниками та споживачами фінансових послуг, у результаті якої кожний з окреслених суб'єктів має змогу задовольнити власні потреби, які пов'язані з обігом фінансових ресурсів між ними.

Домогосподарства за своєю природою є невід'ємними економічними суб'єктами національної економіки, які відіграють одну з ключових ролей у її розвитку і, відповідно, також виступають важливими споживачами на

ринку фінансових послуг. Сьогодні ці суб'єкти досить часто визначають розвиток окремих компонентів цього ринку. Відповідно це засвідчує важливість ресурсів домогосподарств для розвитку фінансової системи та загалом національного господарства [2]. У розвинутих країнах фінансові установи, функціонуючи у стабільних умовах, залучають такі кошти й перетворюють їх на кредитні, інвестиційні ресурси, на які є попит з боку інших економічних суб'єктів, включаючи й домогосподарства. Таким чином, ці економічні суб'єкти, крім того, що формують організовані заощадження в фінансовій системі країни, також строюють попит на відповідні послуги і стимулюють розбудову ринку фінансових послуг.

Отже, враховуючи окреслене, питання ролі домогосподарств у розвитку ринку фінансових послуг потребують конкретизації та більш поглибленого аналізу. Детальної уваги потребують питання аналізу ролі цих економічних суб'єктів у функціонуванні окремих компонентів ринку фінансових послуг, а саме в розвитку ринку депозитних, кредитних, страхових та інвестиційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку ринку фінансових послуг, його місце у функціонуванні фінансової системи країни розглядаються сьогодні у значній кількості наукових праць. Авторами цих праць є такі учені: Т. Васильєва, Є. Бондаренко, С. Глущенко, Ю. Коваленко, С. Козьменко, С. Леонов, О. Осадець, Є. Поліщук, І. Рекуненко, Н. Слав'юк, Н. Ткаченко, Г. Юрчук та ін.

Саме обґрунтуванню ролі домогосподарств у розбудові зазначеного ринку присвятили свої роботи такі науковці: І. Буряк, Ю. Воробйов, В. Ворошило, О. Гай, З. Галушка, О. Задоя, В. Ільчук, Т. Кізима, О. Мітал, А. Рамський, О. Тарасенко та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Однак попри значну кількість наукових робіт зазначених науковців, досить часто питання ролі ринку фінансових послуг у розбудові національної економіки та місце домогосподарств у розвитку такого ринку розглядаються фрагментарно. Аналіз впливу зазначених суб'єктів на функціонування фінансових відносин не здійснюється системно, а в переважній більшості випадків науковці фокусують увагу на окремих сферах ринку фінансових послуг та поведінці домогосподарств у їхніх межах. Цілісних наукових робіт, у яких вивчалися б прикладні положення щодо їхньої ролі в розбудові загалом ринку фінансових послуг, недостатньо.

Мета статті є проведення прикладного аналізу ролі домогосподарств у розвитку ринку фінансових послуг та визначення основних тенденцій їх функціонування на такому ринку.

Виклад основного матеріалу. Ринок фінансових послуг – сукупність економічних відносин, що виникають у процесі реалізації нематеріальної форми результатів взаємодії, яким притаманна споживча вартість, між

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

суб'єктами в процесі задоволення одними учасниками (виробниками) фінансових потреб інших (споживачів) на взаємовигідній основі узгодження їхніх інтересів за власний рахунок, рахунок клієнтів або за рахунок залучених фінансових ресурсів інших суб'єктів відповідно до чинного законодавства з метою отримання прибутку, збереження вартості активів або досягнення соціального ефекту від реалізації такої взаємодії [3, с. 40].

Отже, домогосподарства є дійсно важливими суб'єктами в розвитку ринку фінансових послуг. Проте ці установи також можуть не лише позитивно впливати на функціонування фінансових установ, але і продукувати системні загрози для їхньої діяльності й загалом для функціонування окресленого ринку [4; 7]. Таким чином, одразу можна констатувати, що роль таких установ у фінансовій системі є неоднозначною, а тому їхню фінансову поведінку необхідно постійно аналізувати та коригувати відповідно до основних напрямів соціально-економічного розвитку країни.

Проте також цілком зрозуміло, що роль домогосподарств у розвитку окремих компонентів ринку фінансових послуг є різною, що актуалізує питання конкретизації такої ролі для кожного з таких компонентів. На рис. 1 представлено інформацію про кількість домогосподарств в Україні у 2014-2021 рр. Розуміючи кількісні параметри функціонування цих суб'єктів у межах національної економіки, можна більш предметно робити висновки і про їхні потенційні можливості впливати на розвиток фінансових відносин у країні, зміну їхньої сили впливу, враховуючи базові тенденції їхньої економічної діяльності.

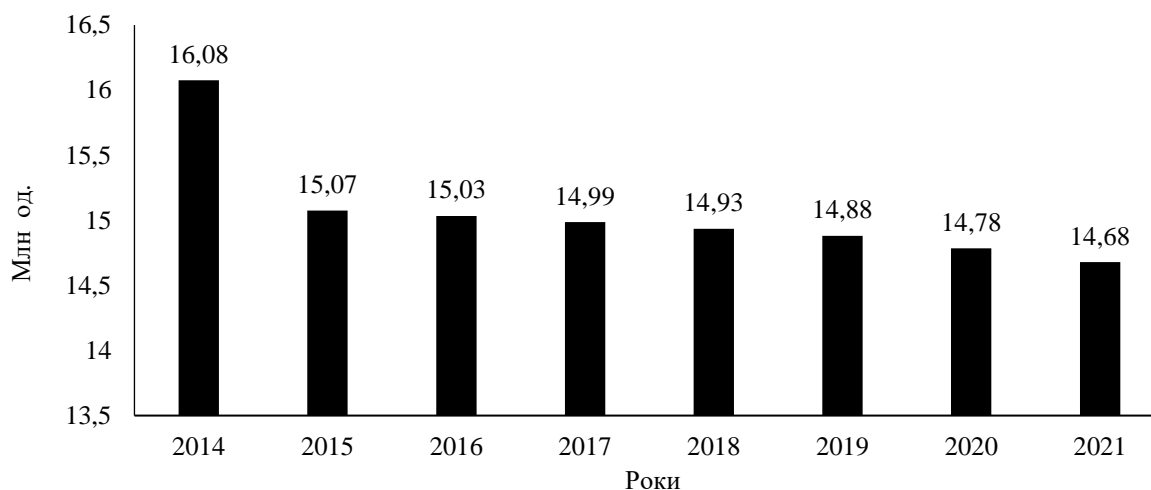

Рис. 1. Загальна кількість домогосподарств в Україні у 2014-2021 рр.

Джерело: складено авторами на основі [6].

Аналізуючи дані рис. 1, можна констатувати, що наприкінці 2021 р. в Україні було зафіксовано 14,68 млн од. домогосподарств. У порівнянні з 2014 р. їх кількість зменшилася на 1,4 млн од., або майже 10,0 %. Така ситуація, безперечно, негативно впливає і на розвиток ринку фінансових послуг,

обсягів їхніх коштів, які можуть залучатися фінансовими установами й потрапляти в систему національної економіки. Причини такого стану різні, включаючи непросту загалом демографічну ситуацію в країні протягом усього періоду незалежності країни, різкі соціально-економічні шоки, які періодично відбуваються в країні, анексію Криму, війну на Сході України, масову міграцію населення до зарубіжних країн. Звичайно, війна з російською федерацією, яка сьогодні відбувається в країні, матиме ще гірші економічні та демографічні наслідки для нашої країни й негативно буде впливати на розвиток ринку фінансових послуг і всієї фінансової системи.

Розглянемо сучасний стан впливу домогосподарств на функціонування окремих компонентів ринку фінансових послуг. Це здійснимо на основі детального розгляду функціонування цих економічних суб'єктів у межах ринку депозитних, кредитних, страхових та інвестиційних послуг. Дослідження почнемо з аналізу ринку депозитних послуг.

Спочатку коротко розглянемо окремі тенденції розвитку основних депозитних установ, які відіграють ключову роль у залученні коштів домогосподарств. Здебільшого до таких суб'єктів належать насамперед банківські установи, які є лідерами з надання депозитних послуг усім економічним суб'єктам. На рис. 2 представлено інформацію про загальну кількість банківських установ в Україні у 2006-2021 рр. Зауважимо, що в межах статті не будемо розглядати сучасні тенденції розвитку кредитних спілок та результати їхньої діяльності, оскільки сьогодні сфера кредитної кооперації в Україні перебуває в досить стагнуючому стані, а отже, роль таких установ на ринку депозитних послуг є незначною.

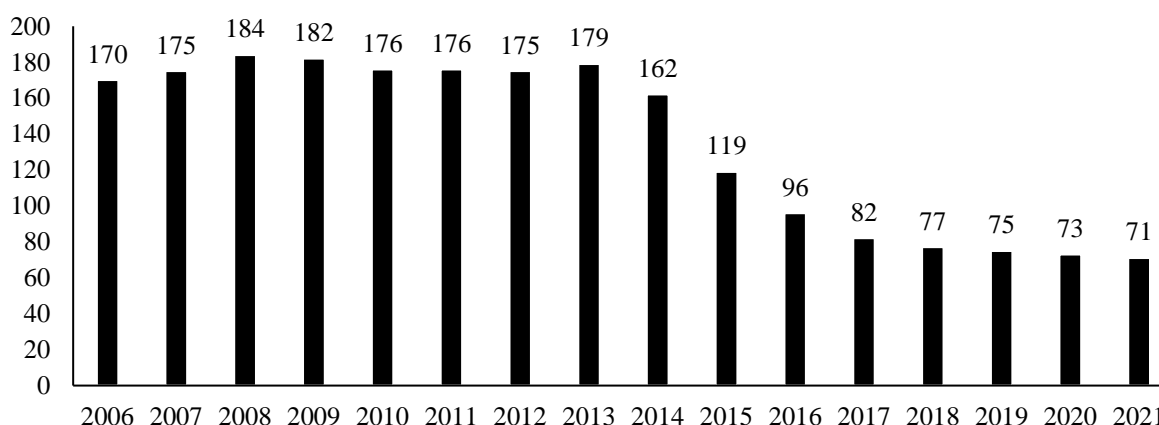

Рис. 2. Кількість банків, які мають банківську ліцензію (на кінець періоду)
Джерело: складено авторами на основі [5].

Отже, наприкінці 2021 р. в Україні було зареєстровано 71 банківську установу. Аналіз тренду їх кількості свідчить, що поступово спостерігаємо зменшення банківських установ у країні. Починаючи з 2014 року спад є колосальним: з 162 од. у 2014 році до 71 банку у 2021 році, тобто більше ніж удвічі. Більша частина установ була закрита у 2014-2016 рр., коли було

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

впроваджено нові підходи до нагляду за банківськими установами, змінилися вимоги до здійснення цими установами власної діяльності, переглянуто питання забезпечення належного рівня фінансової стабільності комерційних банків, їхньої спроможності протидіяти зовнішнім викликам. У результаті реалізації банківської реформи стабільність вітчизняної банківської системи значно підвищилася. Зауважимо, що війна, яка розпочалася у 2022 р., мала дуже негативний вплив на функціонування всієї фінансової системи, системи державних фінансів, але банківська система витримала всі деструктивні наслідки та непередбачувані чинники, які були надзвичайно шоківими та складно прогнозованими. Це підтверджується також тим, що в банківській системі не спостерігаються системні кризові явища, які були у 2015 році, хоча сьогодні наслідки війни є набагато тяжчими та складнішими для країни та її фінансової системи.

На рис. 3 представлена інформація про обсяги депозитних ресурсів, які були залучені банківськими установами в Україні від усіх економічних суб'єктів.

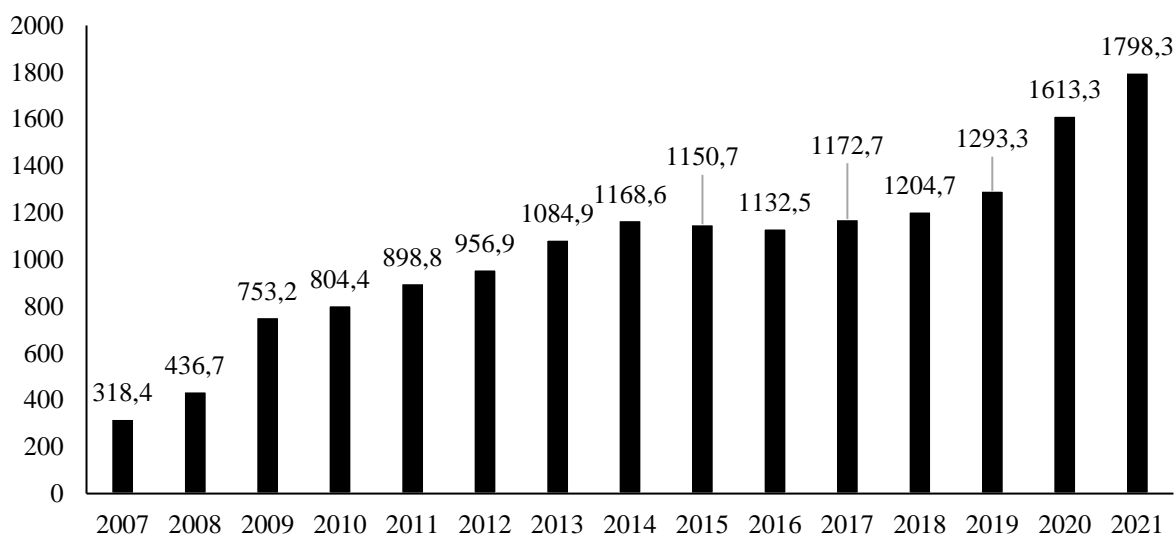

Рис. 3. Загальні обсяги депозитів, акумульованих комерційними банками в Україні

Джерело: складено авторами на основі [5].

Таким чином, наприкінці 2021 р. в Україні було акумульовано банківськими установами майже 1,8 трлн грн депозитних ресурсів від усіх економічних суб'єктів. Аналіз динаміки цього показника дозволяє констатувати, що в номінальному вираженні обсяги банківських депозитів постійно в Україні зростають. Певні спади спостерігалися в періоди складних економічних потрясінь: 2014-2015 рр., 2019 р. Проте, якщо проаналізувати поетапно представлений тренд, то можна зауважити таку ситуацію. З 2007 по 2014 рік обсяг депозитів, які залучені банками, збільшився з 318,4 млрд грн у 2007 р. до 1168,6 млрд грн у 2014 році, тобто більш ніж утричі. А зростання з 2014 р.

до 2021 р. відбулося всього з 1,17 трлн грн до 1,8 трлн грн, тобто на 600 млрд грн. Це свідчить про досить суттєве зниження рівня фінансового потенціалу домогосподарств та зменшення в них бажання передавати власні ресурси в тимчасове користування банківським установам. При цьому вартість ресурсів наведена в номінальних цінах.

Цілком зрозуміло, враховуючи періоди економічної нестабільності в Україні, що реальна вартість обсягів депозитних ресурсів, які були описані вище, є іншою і значно відрізняється. На рис. 4 наведено інформацію про обсяги зазначених ресурсів у доларах США. Такий підхід дозволяє більш адекватно реальній ситуації у країні оцінювати тренди у зміні формування банківських депозитів.

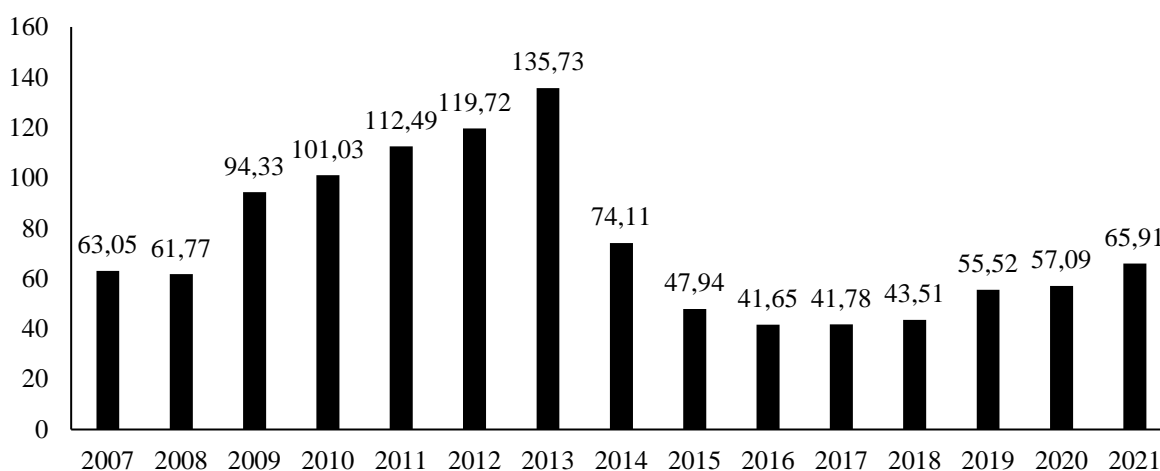

Рис. 4. Загальні обсяги депозитів, акумульованих комерційними банками в Україні, млрд дол. США

Джерело: складено авторами на основі [5].

Аналіз тренду обсягу депозитів, який представлений на рис. 4, свідчить, що внаслідок значної девальвації гривні у 2015-2016 рр., реальні обсяги депозитів економічних суб'єктів знизилися досить суттєво. Таким чином, за період з 2007 по 2014 рік обсяги банківських депозитів були у 2 рази більше, ніж реальна вартість депозитів, які були акумульовані наприкінці 2021 р.

З даних рис. 4 також видно, що у 2016-2017 рр. у банківській системі України були зафіксовані найнижчі обсяги депозитних ресурсів. Після 2017 р. ситуація почала покращуватися – спостерігаємо поступове зростання обсягів таких коштів до 2021 р. Проте досягнути показників 2013 р. не вдалося, і така ситуація залишиться і в майбутньому. Враховуючи війну з російською федерацією та її наслідки, у 2022 р. і у подальших роках у банківській системі реальні з позиції вартості обсяги депозитів будуть скорочуватися, що значно впливатиме і на можливості комерційних банків створювати кредитні й інвестиційні кошти.

На рис. 5 представлено інформацію про обсяги депозитів домогосподарств, які були залучені комерційними банками.

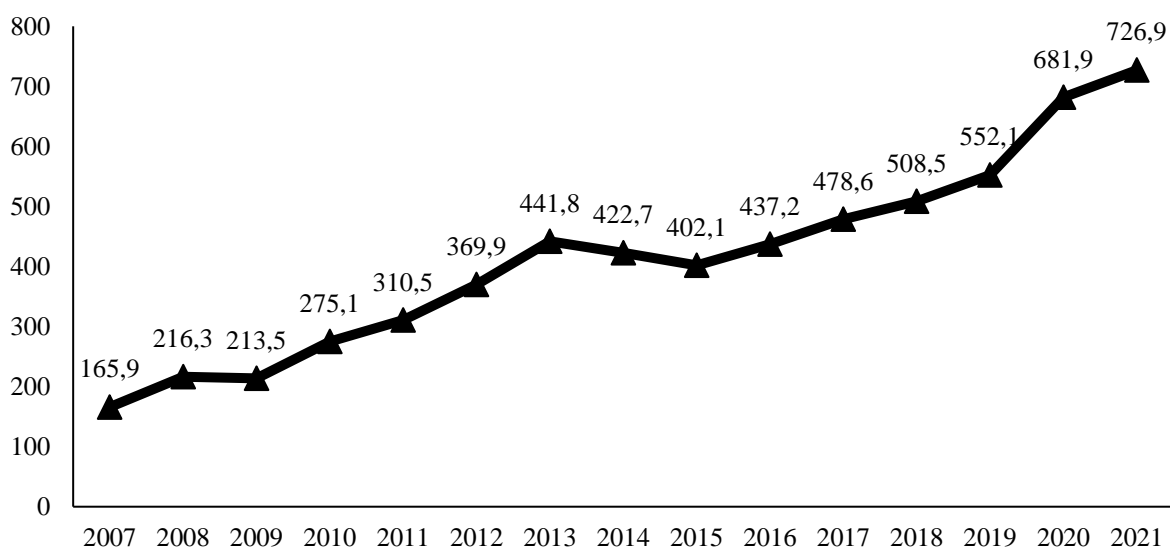

Рис. 5. Загальні обсяги депозитів, залучених комерційними банками від населення, млрд грн

Джерело: складено авторами на основі [5].

Наприкінці 2021 р. банківські установи в Україні залучили депозитів від фізичних осіб на загальну суму 726,9 млрд грн. Це є найбільшим показником за весь період, який аналізується. Зауважимо, що лише у 2014-2015 рр. у номінальному вираженні обсяги депозитів домогосподарств знизилися нижче рівня попереднього року. Проте варто аналізувати передусім реальну вартість обсягу депозитів домогосподарств, які були залучені банками. Відповідна інформація представлена на рис. 6.

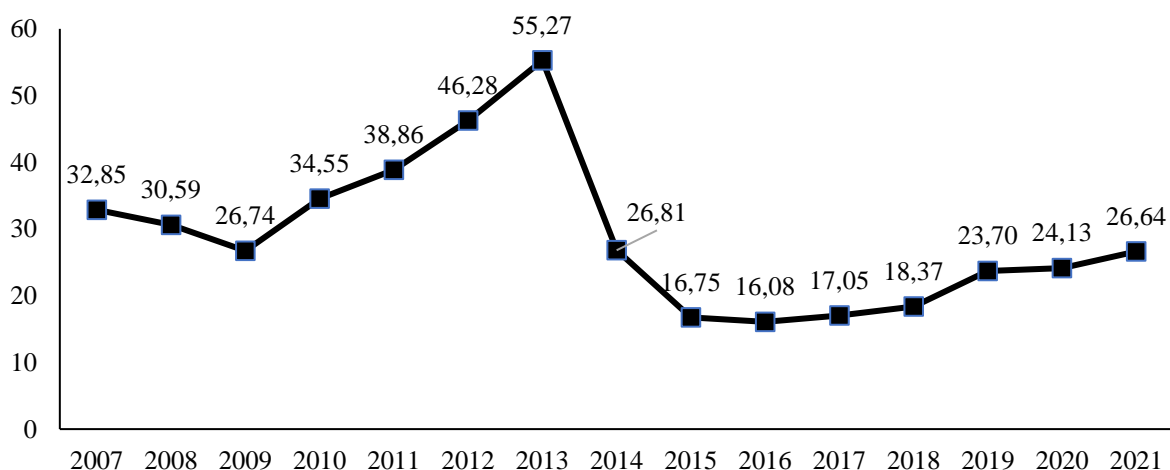

Рис. 6. Загальні обсяги депозитів, залучених комерційними банками від населення, млрд дол. США

Джерело: складено авторами на основі [5].

Аналізуючи рис. 6, можна стверджувати, що наприкінці 2021 р. в Україні обсяг залучених від домогосподарств депозитів становив 26,64 млрд дол. США. Починаючи з 2015 р. це є найбільшим показником. Однак це фактично

вдвічі менше аналогічного показника 2013 р. Таким чином, реальна вартість обсягу депозитів фізичних осіб у 2014 р. знизилася у два рази. При цьому за сім наступних років відновлення на докризовий рівень не спостерігається. Це свідчить про те, що домогосподарства, з одного боку, не мають можливості здійснювати значні заощадження. З іншого боку, після 2014 р. рівень довіри до роботи фінансових установ у населення також значно зменшився, і значна кількість громадян конвертувала власні кошти в іноземну валюту та зберігає кошти вдома. Війна та період післявоєнної відбудови також не будуть сприятливими для акумулювання коштів домогосподарств банківськими установами.

Проаналізуємо роль домогосподарств у формуванні банківських депозитів. На рис. 7 представлено дані про питому вагу депозитів домогосподарств у загальному обсязі депозитних ресурсів, які були акумульовані комерційними банками від усіх економічних суб'єктів.

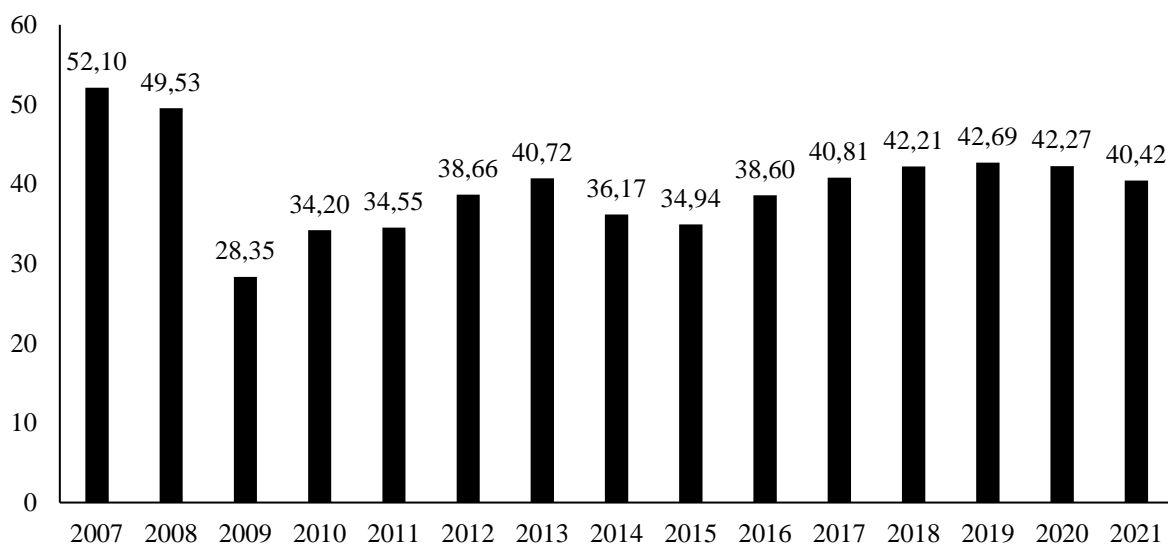

Рис. 7. Питома вага депозитів домогосподарств у загальному обсязі депозитних ресурсів, %

Джерело: складено авторами на основі [5].

Аналіз представленої інформації свідчить про важливу роль домогосподарств у формуванні депозитів банків. Зміни лише відбулися у 2014-2015 рр., коли частка таких ресурсів знизилася. Проте в банківській системі України роль домогосподарств у формуванні депозитних коштів залишається вагомою. На кінець 2021 р. частка депозитів цих суб'єктів господарювання в загальному обсязі банківських депозитів становила 40,42 %, що за останні чотири роки є найменшим показником і відповідає рівню 2013 р. – періоду максимального обсягу залучених банками депозитів від економічних суб'єктів.

Проте цікавою є структура депозитів домогосподарств за термінами, на які вони надають свої кошти в розпорядження банківським установам. Відповідна інформація представлена на рис. 8.

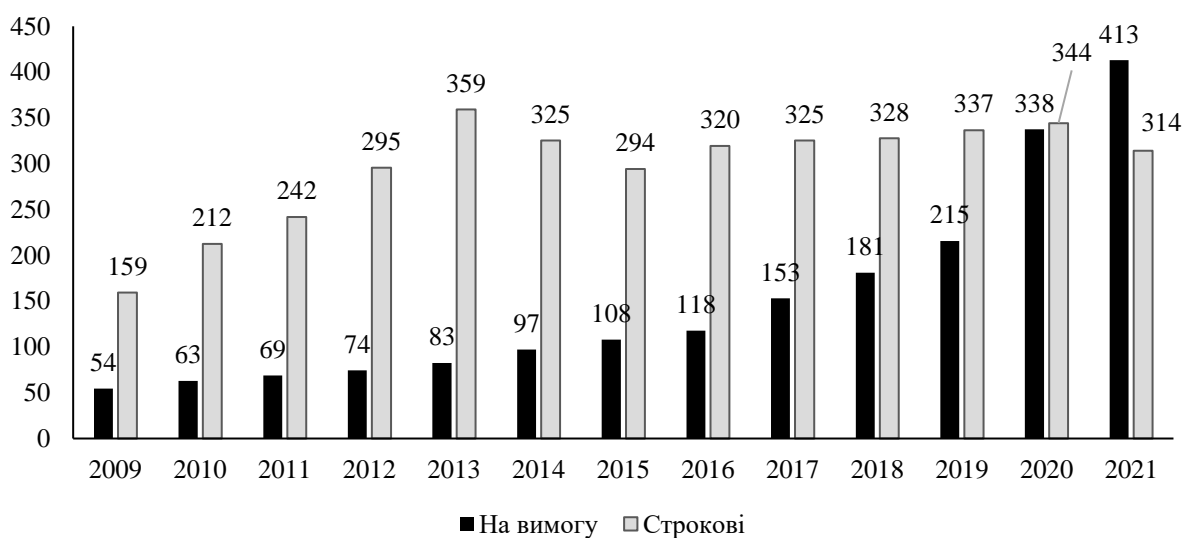

Рис. 8. Обсяги акумульованих банками коштів населення за терміном
Джерело: складено авторами на основі [5].

Якщо наприкінці 2007 р. строкові кошти в структурі депозитів домогосподарств становили більшу частину – 159 млрд грн, а кошти до запитання – 54 млрд грн, тобто співвідношення було між різними категоріями один до трьох у середньому, то вже у 2021 р. ситуація кардинально змінилася. Насамперед обсяг коштів до запитання перевищив загальний обсяг строкових депозитів. Перевищення становило майже 100 млрд грн. Особливо зростання короткострокових депозитів спостерігається з 2014 р., що лише підтверджує значний вплив макроекономічної нестабільності в країні на довіру домогосподарств до банківських установ. Така ситуація не є типовою для функціонування ринків депозитних послуг. У розвинутих країнах саме строкові кошти є найважливішим ресурсом для функціонування комерційних банків і загалом національної економіки й саме для їх залучення від населення і органи державної влади й самі банківські установи докладають значні зусилля.

Перейдемо до аналізу ролі домогосподарств у розвитку ринку кредитних послуг. Зазначимо, що в Україні сьогодні досить значна кількість фінансових установ пропонує послуги кредитування для різних економічних суб'єктів. До їх числа належать такі фінансові посередники: комерційні банки, кредитні спілки, фінансові компанії, у тому числі факторингові та лізингові компанії, ломбарди. Лідерами за обсягами кредитування національної економіки є банківські установи. Роль небанківських кредитних установ постійно змінюється протягом усього періоду незалежності України. У той чи інший час одні з таких установ починали розвиватися активніше, інші знижували темпи власного розвитку. Зміна кон'юнктури фінансового ринку постійно впливала на діяльність кредитних установ (фінансові кризи, соціально-політичні трансформації у суспільстві, зміна системи інституційного забезпечення та ін.). Проте лідерами за обсягами кредитування завжди

залишалися комерційні банки, які сьогодні володіють найбільшим фінансовим капіталом серед усіх кредитних установ для надання позик як на короткострокові, так і довгострокові терміни. Крім того, обсяги позик, які надані банками, значно більше загального розміру коштів решти кредитних установ, які розвиваються в Україні. Відповідно в межах статті основну увагу сфокусуємо на функціонуванні банківських установ на ринку кредитних послуг. На рис. 9 представлено інформацію про обсяги банківського кредитування в Україні у 2006-2021 рр.

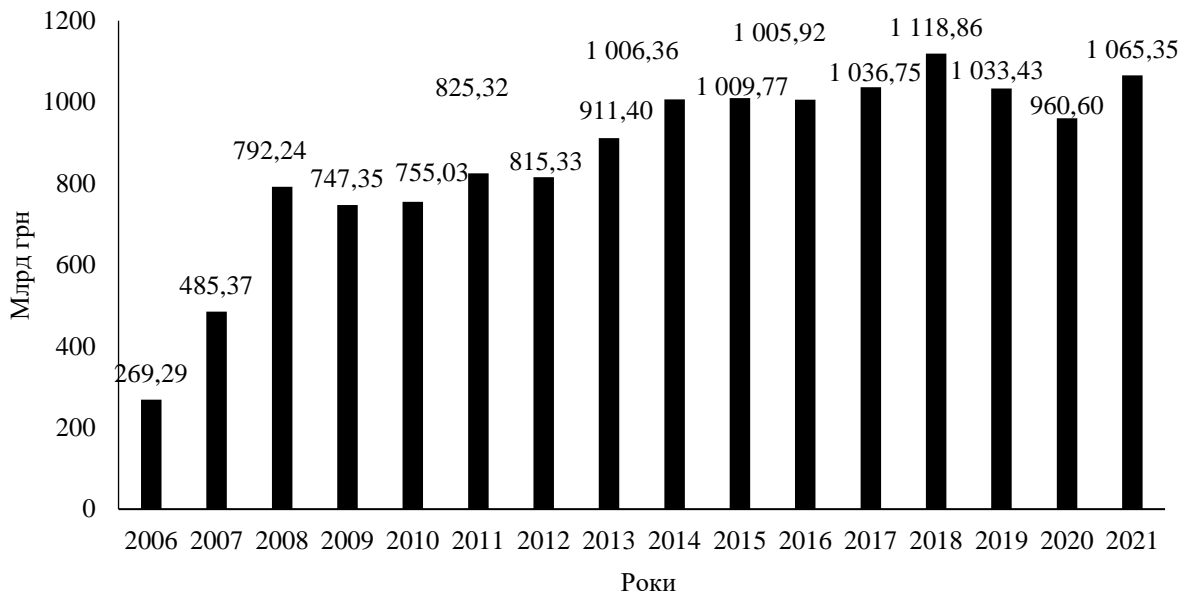

Рис. 9. Обсяги банківського кредитування в Україні у 2006-2021 рр., млрд грн

Джерело: складено авторами на основі [5].

Отже, наприкінці 2021 р. в Україні було видано банківських кредитів на загальну суму 1,06 трлн грн, що є одним із найбільших показників за весь період, який аналізується. Більший кредитний портфель спостерігався лише у 2018 р. – 1,12 трлн грн. Безумовно, пандемія COVID-19 негативно вплинула на банківське кредитування, обсяги якого у 2019-2020 рр. були меншими за показник 2018 р.

Аналізуючи дані рис. 9 також можна констатувати загалом позитивну динаміку зростання обсягів кредитування банками національної економіки, навіть попри численні соціально-політичні кризи, не завжди сприятливу кон'юнктуру зовнішніх ринків, високу вартість позик для суб'єктів підприємницької діяльності. Однак, якщо проаналізувати реальну вартість обсягу такого кредитування, зважаючи на курс національної валюти, який протягом 2006-2021 рр. значно змінився, то динаміка банківського кредитування виглядає інакше (рис. 10).

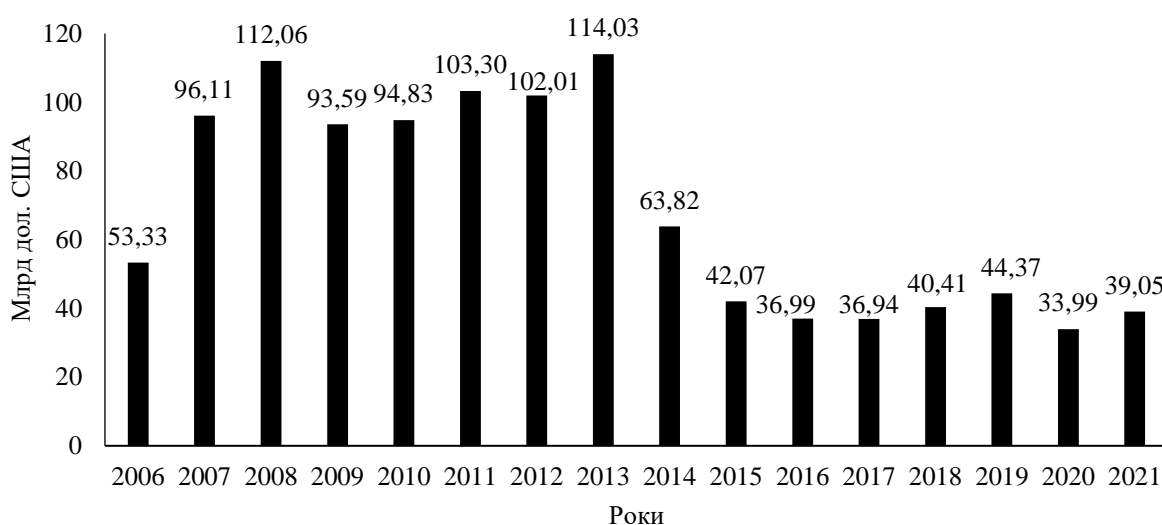

Рис. 10. Обсяги банківського кредитування в Україні у 2006-2021 рр., млрд дол. США

Джерело: складено авторами на основі [5].

Отже, якщо аналізувати дані рис. 10, то можна констатувати, що в реальності вартість позикових коштів, які були надані комерційними банками, є значно меншою. Це пояснюється значною девальвацією національної валюти і країні після Революції гідності, анексії Криму, та війні на Сході. Цілком зрозуміло, що у 2022 році показники кредитування ще більше зменшаться, враховуючи складність соціального, економічного та політичного розвитку країни в період війни з російською федерацією.

Наприкінці 2021 р. банки видали кредитів на загальну суму 39,05 млрд дол., фактично це рівень 2018 р. Аналіз динаміки обсягу цих кредитів досить чітко фіксує наслідки пандемії COVID-19, коли такі обсяги кредитування починаючи з 2017 р. зростали до 2019 р., а потім почали знову знижуватися. Проте, безперечно, обсяги кредитування національної економіки насправді не можна порівнювати з тими обсягами кредитування національної економіки, які були до 2014 р. Фактично вся банківська система України до 2014 р. функціонувала й розвивалася в інших умовах, в іншій системі державного регулювання їхньої діяльності.

Проведемо тепер аналіз обсягів кредитування фізичних осіб банківськими установами. Відповідна інформація представлена на рис. 11.

Отже, спостерігаємо подібний до стану розвитку банківського кредитування тренд надання позик і фізичним особам. Якщо для аналізу використовувати номінальні значення обсягів такого кредитування в національній валюті, то також спостерігається постійна позитивна динаміка видачі банківських кредитів домогосподарствам. Однак насправді спостерігається інша ситуація. У 2021 р. банки видали позик населенню на загальну суму 8,89 млрд дол., що для країни з населенням понад 40,0 млн громадян є надто незначним показником.

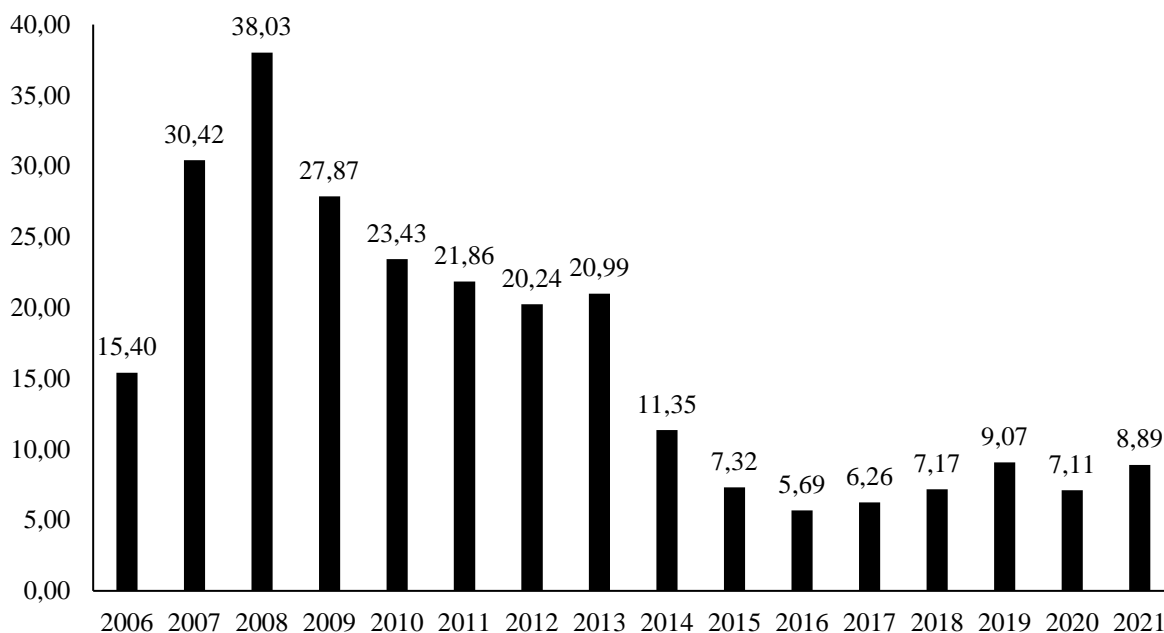

Рис. 11. Обсяг виданих позик фізичним особам банківськими установами в Україні у 2006-2021 рр., млрд дол. США

Джерело: складено авторами на основі [5].

Такий значний спад кредитування фізичних осіб банками спостерігаємо у 2014 р., а саме з 20,99 млрд дол. США у 2013 р. до 11,35 млрд дол. США у 2014 р. та до 7,32 млрд дол. США у 2015 р. Зниження обсягів кредитування населення насправді було колосальним. Навіть через вісім років цей показник не досяг половини від показника за 2013 р. При цьому, якщо обсяги позик, виданих населенню, наприкінці 2021 р. становили 8,89 млрд дол. США, що майже половина від показника 2013 р., то загальний обсяг банківського кредитування не досяг і цього рівня відновлення. У 2013 р. – 114,03 млрд дол. США, у 2021 р. – 39,05 млрд дол. США. Таким чином, відновлення кредитування домогосподарств відбувається хоча й досить тривалий час, але більш впевнено, ніж відновлення надання позик іншим економічним суб'єктам.

На рис. 12 представлено інформацію про питому вагу обсягів кредитування населення в загальному обсязі банківських позик. Зазначимо, що в докризовий період (2007-2008 рр.) роль домогосподарств у розвитку ринку кредитних послуг була більш помітною, що пояснюється активним розвитком іпотечного кредитування, автокредитування та інших видів, які після фінансової кризи 2008 р. так і не відновилися в Україні на тому ж рівні. Відповідно це призвело до поступового зниження частки домогосподарств у загальному обсязі кредитів, що були видані комерційними банками.

Аналізуючи більш детально інформацію рис. 12, зауважимо, що у 2021 р. частка кредитування домогосподарств становила 22,78 %, що є найвищим показником починаючи з 2011 р. і засвідчує поступове зростання ролі

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

цих економічних суб'єктів у розвитку ринку кредитних послуг. Це відбувалося насамперед за рахунок поступового відновлення іпотечного кредитування в країні, поживлення видачі позик фізичним особам у вигляді готівкових коштів. Також паралельно ця динаміка супроводжувалася значним зменшенням кредитного портфеля суб'єктів підприємницької діяльності. Саме кредитування підприємств різних типів так і не відновилося в Україні на рівні 2012-2013 рр., що деструктивно впливає і на структуру позик, які видані комерційними банками загалом економічним суб'єктам.

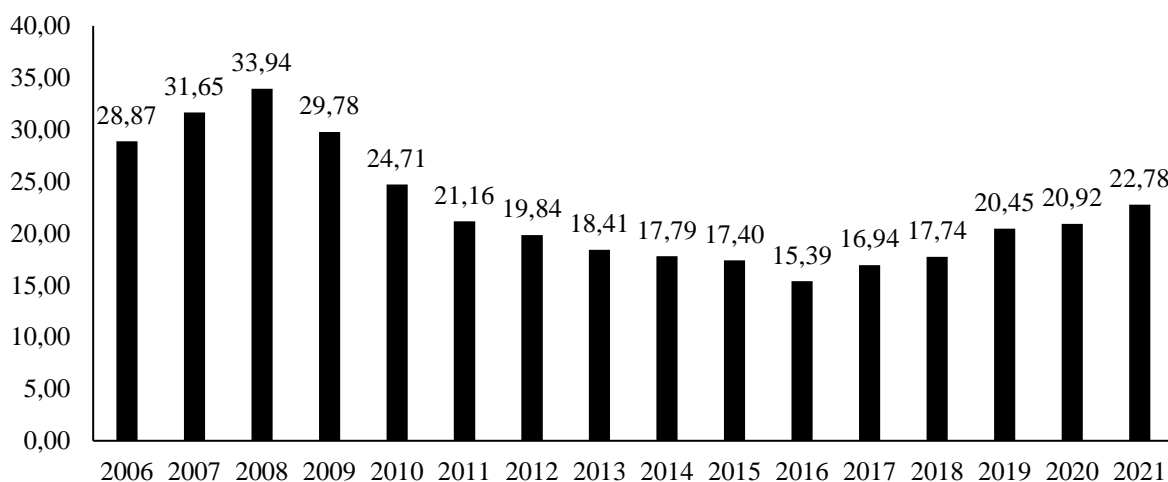

Рис. 12. Питома вага виданих позик фізичним особам у загальному обсязі банківського кредитування в Україні у 2006-2021 рр., %
Джерело: складено авторами на основі [5].

Отже, роль домогосподарств у розвитку ринку кредитних послуг до 2021 р. в Україні постійно зростала. Проте цілком усвідомлюємо, що починаючи з 2022 р. функціонування окресленого ринку перебуває в надскладних умовах і це позначиться на статистичній інформації про обсяги банківського кредитування відповідно. Війна повністю дестабілізувала ті процеси відновлення кредитування національної економіки, які хоч і поступово, але відбувалися в країні, попри різні стримуючі чинники (відповідна політика НБУ щодо стримування інфляції, знову ж пандемія COVID-19, відчуття нестабільності у 2021 р. через можливе вторгнення російських військ).

На рис. 13 представлено дані про темп зміни обсягів банківського кредитування в Україні загалом та кредитування банками саме домогосподарств зокрема.

Отже, можна констатувати, що у 2014-2015 рр. рівень зниження обсягів кредитування домогосподарств був більшим за показник зниження загального обсягу банківського кредитування. Подібна ситуація спостерігалася також у 2020 р., коли проявилися у фінансовій сфері всі наслідки впливу пандемії COVID-19. Проте саме у 2019 році кредитування населення розвивалося підвищеними темпами. При цьому зауважимо також рівномірний характер відновлення кредитування домогосподарств у 2014-2019 рр.

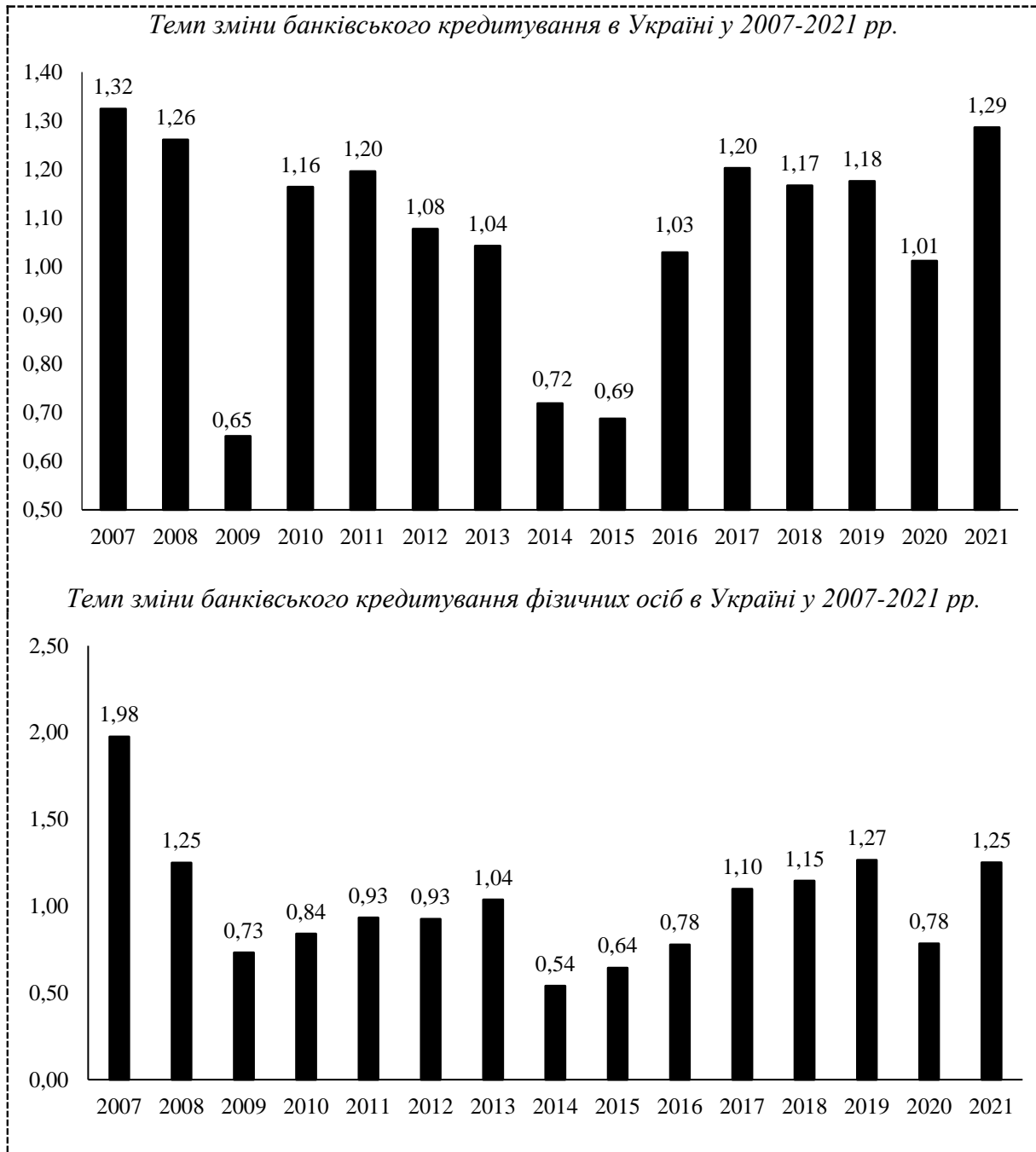

Рис. 13. Темп зміни обсягів банківського кредитування в Україні у 2007-2021 рр.

Джерело: складено авторами на основі [5].

Проаналізуємо тепер більш детально роль домогосподарств у розвитку ринку страхових послуг та визначимо загалом основні тенденції функціонування такого ринку в Україні.

На рис. 14 представлено інформацію про кількість страхових компаній в Україні у 2005-2021 рр.

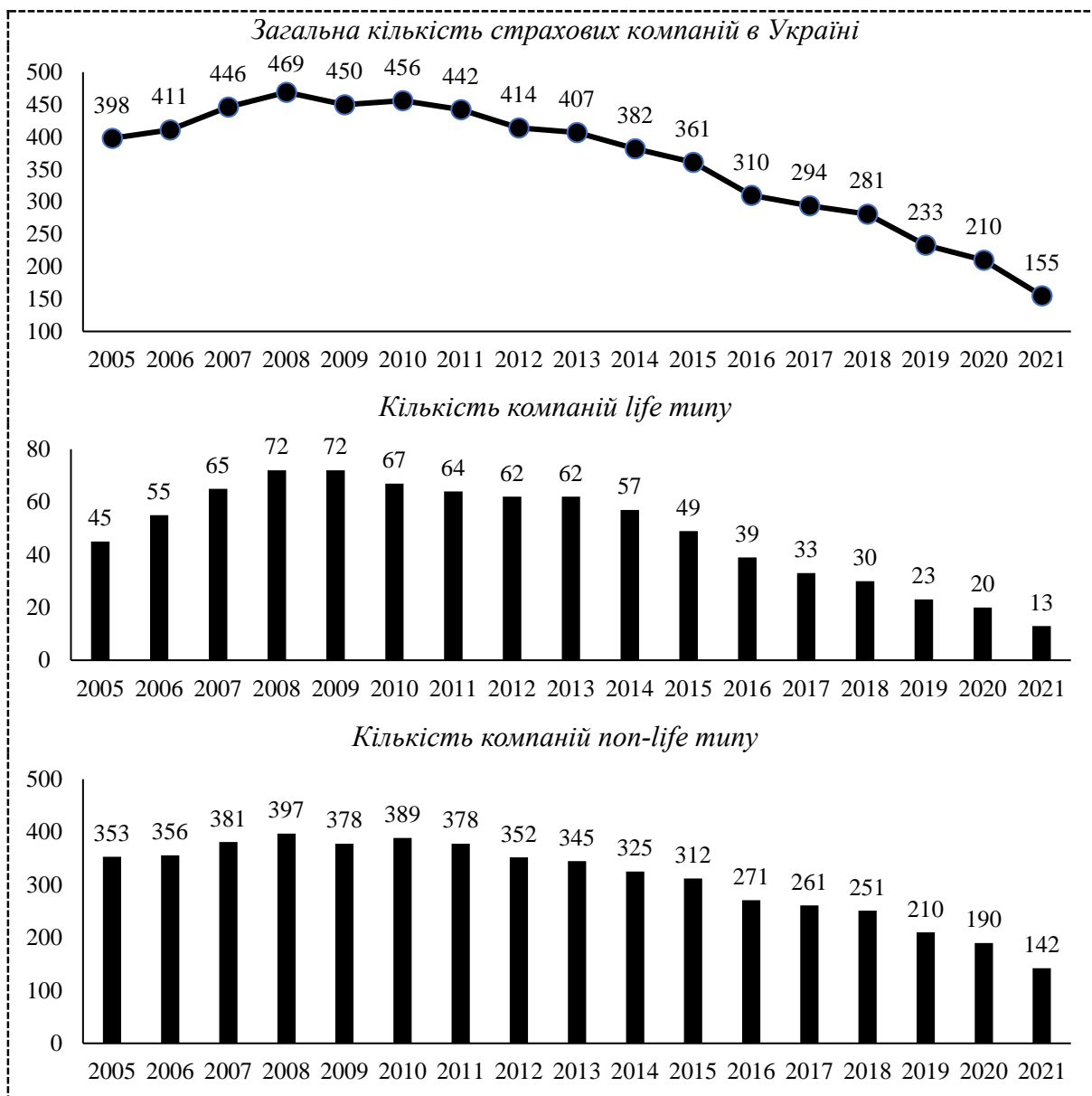

Рис. 14. Кількість зареєстрованих страховиків

Джерело: складено авторами на основі [5].

Таким чином, наприкінці 2021 р. в Україні нараховувалося загалом 155 страхових компаній, більша частина з яких є ризиковими страховиками, які надають широкий спектр послуг, крім послуг зі страхування життя. Якщо аналізувати динаміку зміни кількості страхових компаній у країні, то одразу видно, що значна їх кількість перестала існувати саме в останні роки. Наприклад, якщо у 2018 р. компаній non-life типу було 251 од., то вже у 2021 р. – 142 од. Аналогічна ситуація виглядає і зі страховими компаніями life типу. У 2017 р. їх нараховувалося 33 од., а у 2021 р. – всього 13. Якщо аналізувати параметр кількості страхових компаній у довгостроковій перспективі, то варто зазначити, у 2008 р. була зафіксована найбільша кількість цих установ – 469 од., тобто втричі більше ніж сьогодні.

Однак, враховуючи нерозвиненість ринку страхових послуг в Україні, фінансова система особливо не відчула у власному розвитку зміну кількості страховиків. Також жодного критичної для економіки ситуації не виникло при поступовому закритті цих фінансових посередників. Звичайно, найбільш негативний вплив на розвиток страхових компаній в Україні здійснювали періодичні фінансові та економічні кризи. Зменшення їх кількості в останні роки пов'язано передусім зі зміною моделі державного регулювання діяльності цих установ та підвищення вимог до їх функціонування. Сьогодні нагляд за діяльністю страховиків здійснює НБУ, який поступово впроваджує політику відкритості роботи страхових компаній, прозорості фінансової діяльності та транспарентності їхніх власників. Також підвищені вимоги до показників стійкості зазначених установ і ефективності їх роботи.

На рис. 15 представлено дані про обсяги страхових премій, які були акумульовані страховими компаніями в Україні у 2005-2021 рр.

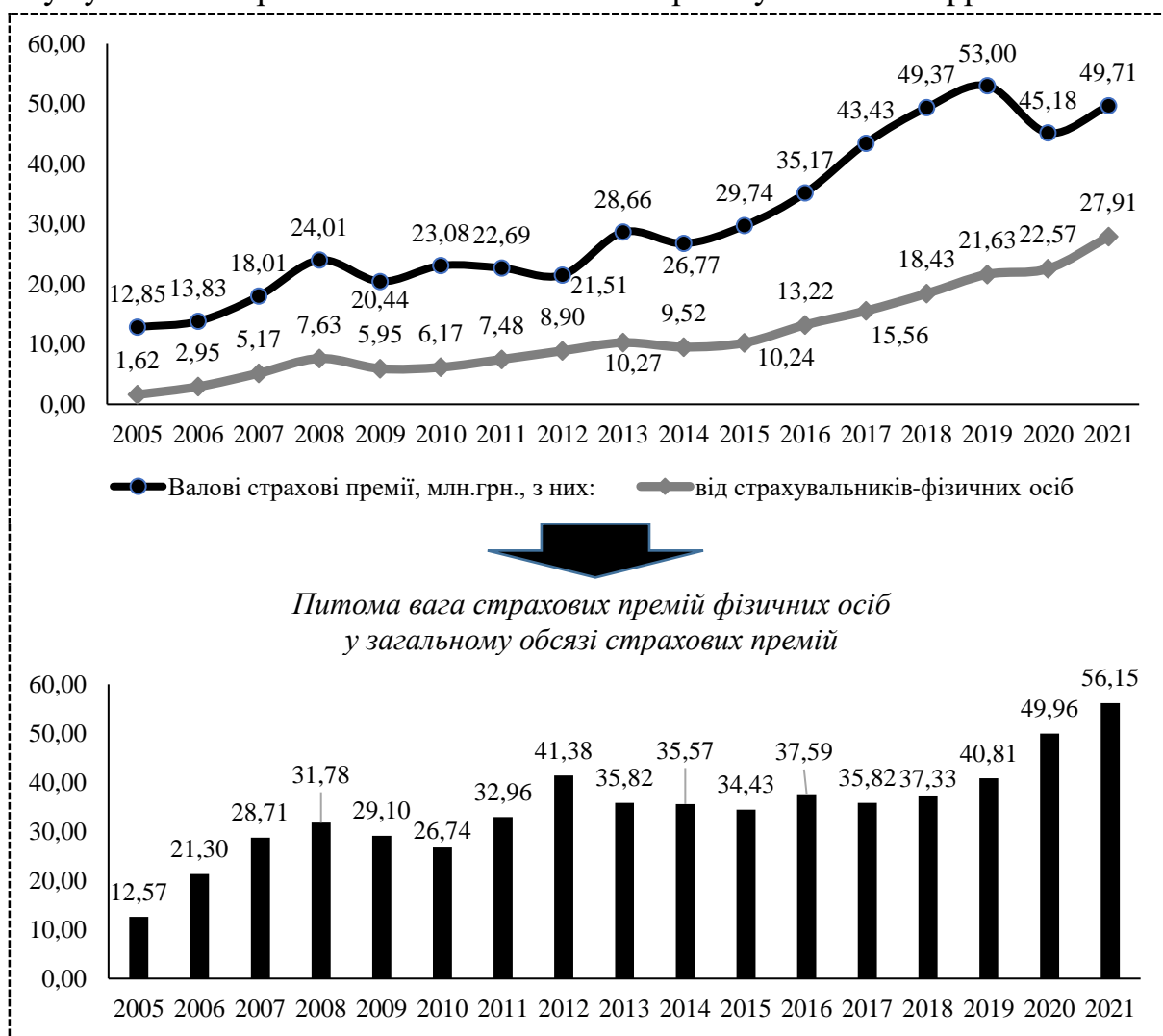

Рис. 15. Обсяг валових премій, акумульованих страховими компаніями в Україні у 2005-2021 рр.

Джерело: складено авторами на основі [5].

Таким чином, аналіз даних рис. 15, дає можливість зробити такі висновки. Наприкінці 2021 р. страховими компаніями в Україні було акумульовано 49,71 млрд грн страхових премій, що є вищим показником за аналогічний параметр 2019 р., але він відповідає рівню 2018 р. У 2019 році в Україні було акумульовано максимальний за весь період обсяг страхових платежів від усіх економічних суб'єктів – 53,0 млрд грн.

Проте, знову ж таки, представлені дані є номінальними, незважені на фактори, що негативно впливають на вартість фінансових ресурсів. У дійсності суми страхових внесків є ще меншими, що для такої великої країни, як Україна є нетиповою ситуацією, яка засвідчує нерозвиненість ринку страхових послуг у країні.

Зауважимо, що у 2021 р. обсяг ресурсів, які були залучені від домогосподарств, становив 27,91 млрд грн. При цьому динаміка рівня зростання цього показника є безперервною та сталою. Це свідчить про те, що навіть у період пандемії COVID-19 заощадження та внески населення були стабільним джерелом формування фінансових ресурсів страхових компаній.

Також на рис. 15 представлено дані про частку страхових премій, які були отримані від домогосподарств у загальній структурі таких премій, що були акумульовані страховими компаніями від усіх економічних суб'єктів. Аналіз тренду відповідного показника засвідчує, що починаючи з 2017 р. питома вага коштів населення постійно збільшується у структурі валових страхових премій, що підтверджує зростаючу роль цих суб'єктів у розвитку ринку страхових послуг. Якщо у 2017 р. така частка становила 35,82 %, то вже наприкінці 2021 р. – 56,15 %. Тобто у 2021 р. більша частина всіх премій страховики отримали від фізичних осіб, що, враховуючи тренди розвитку таких установ у розвинутих країнах, свідчить про наявність значних диспропорцій у функціонуванні вітчизняного ринку страхових послуг.

На рис. 16 наведено інформацію про обсяги валових страхових виплат, які були здійснені вітчизняними страховими компаніями у 2005-2021 рр. Таким чином, наприкінці 2021 р. цей показник становив 17,96 млрд грн, що є найбільшим показником за весь період, за який проводиться аналіз. Варто зазначити, що цей показник збільшився вдвічі за 2016-2021 рр. Це не означає, на жаль, що вітчизняний ринок страхових послуг почав активніше розвиватися, це пов'язано передусім із реальною вартістю фінансових ресурсів, та їх значною девальвацією у 2016-2021 рр. Насправді обсяг страхових виплат в Україні є незначним і насамперед формується на основі продажу страховими компаніями полісів за обов'язковими видами страхових послуг.

Якщо аналізувати обсяги страхових виплат домогосподарствам, то можна зазначити поступове, але стабільне зростання цього показника. У 2021 р. його значення становило 8,92 млрд грн. У структурі зазначеного показника виплати населенню за підрахунками становили у 2021 р. 49,67 %, що також є найбільш високим показником за весь аналізований період.

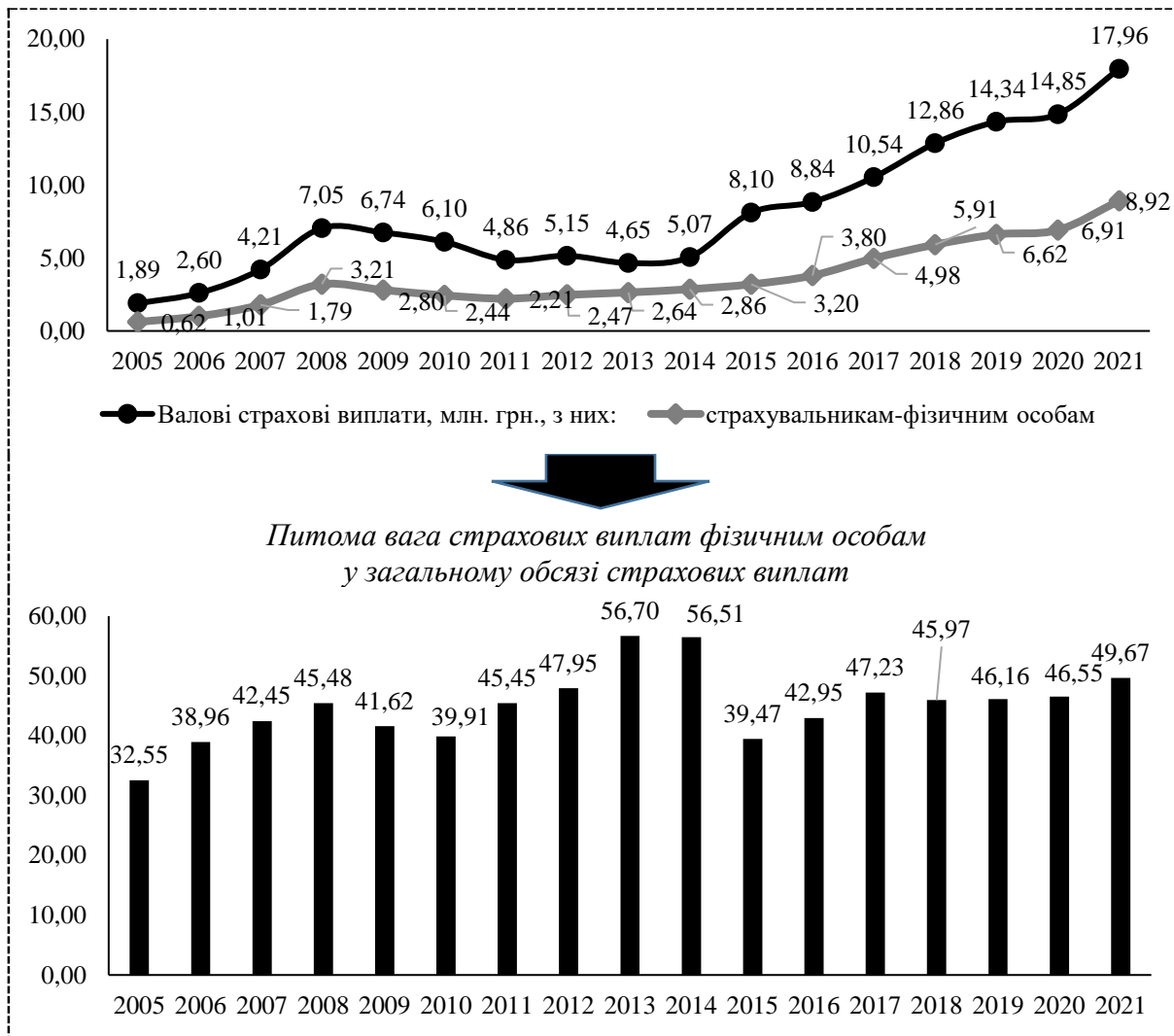

Рис. 16. Обсяг валових виплат, здійснених страховими компаніями в Україні у 2005-2021 рр.

Джерело: складено авторами на основі [5].

Отже, результати аналізу розвитку ринку страхових послуг в Україні засвідчують, що домогосподарства відіграють одну з ключових ролей у розвитку досліджуваного ринку та формуванні фінансових ресурсів для діяльності страхових компаній. При цьому питома вага цих суб'єктів у загальному обсязі акумульованих ресурсів більша, ніж частка у валових страхових виплатах, що підтверджує важливість цих економічних суб'єктів і для забезпечення ефективного функціонування страхових компаній в Україні.

Наявність значних, нетипових для ринку страхових послуг, диспропорцій лише підтверджує наявність системних проблем у функціонуванні такого ринку, його нерозвиненість в Україні в порівнянні з іншими розвинутих країнами. Саме тому НБУ сьогодні вагому увагу приділяє саме фінансовій стабільності страхових компаній, що дозволить забезпечити їхню нормальну роботу навіть в умовах складних соціально-економічних умовах розвитку країни. Це, у свою чергу, повинно сприяти зростанню довіри фізичних

осіб до страховиків. Однак війна здійснила надзвичайно деструктивний вплив на функціонування ринку страхових послуг, діяльність страхових компаній загалом. Відновлення довіри клієнтів буде тривати довго, а повернення до довоєнних показників функціонування цього ринку буде дуже складним процесом.

Значною частиною розвитку ринку фінансових послуг є саме інвестиційна діяльність суб'єктів господарювання в його межах. Сьогодні в Україні історично так склалося, що ринок інвестиційних послуг нерозвинений. Причинами такого стану є значний перелік різних перешкод, нормативно-правового, інституційного, історичного та економічного змісту. Економічні суб'єкти не відіграють ключової ролі в розбудові такого ринку, як це відбувається в розвинених країнах. Особливо низька активність домогосподарств на такому ринку, що однозначно ускладнює його розвиток у довгостроковій перспективі.

Аналізувати сучасні тенденції розвитку ринку інвестиційних послуг в Україні доволі складно. Найбільш поширеними серед інвестиційних установ, які займаються акумулюванням коштів економічних суб'єктів з метою їх подальшого вкладення в інвестиційні активи, є страхові компанії, банківські установи, недержавні пенсійні фонди та інститути спільного інвестування. Роль домогосподарств у розвитку банківських установ та страхових компаніях уже була проаналізована вище. До того ж ці установи використовують у своїй інвестиційній діяльності кошти населення, що ними залучаються у вигляді депозитів, страхових внесків.

Інша ситуація полягає з недержавними пенсійними фондами та інститутами спільного інвестування. Сьогодні регулювання діяльності цих установ здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Інформації про функціонування інститутів спільного інвестування загалом недостатньо для проведення ґрунтовного аналізу їхньої роботи. Фактично відсутні дані про роль домогосподарств у функціонуванні цих установ, що робить дослідження сучасних тенденцій впливу заощаджень громадян на роботу інвестиційних установ дуже складним.

При цьому є інформація про розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні. На рис. 17 представлено окремі статистичні дані про функціонування цих установ в Україні. Проаналізуємо їх більш докладно.

Одразу варто зауважити, що ні НПФ, ні ІСІ не відіграють помітної ролі в розвитку ринку фінансових послуг, особливо в частині використання заощаджень домогосподарств. Якщо в межах ІСІ активну роль відіграють суб'єкти підприємницької діяльності, інвестори, які вкладають кошти в різні активи, то НПФ акумулюють власні ресурси від фізичних та юридичних осіб у вигляді знову ж страхових внесків. При цьому попит на послуги серед населення як НПФ, так і ІСІ в Україні залишається низьким.

ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

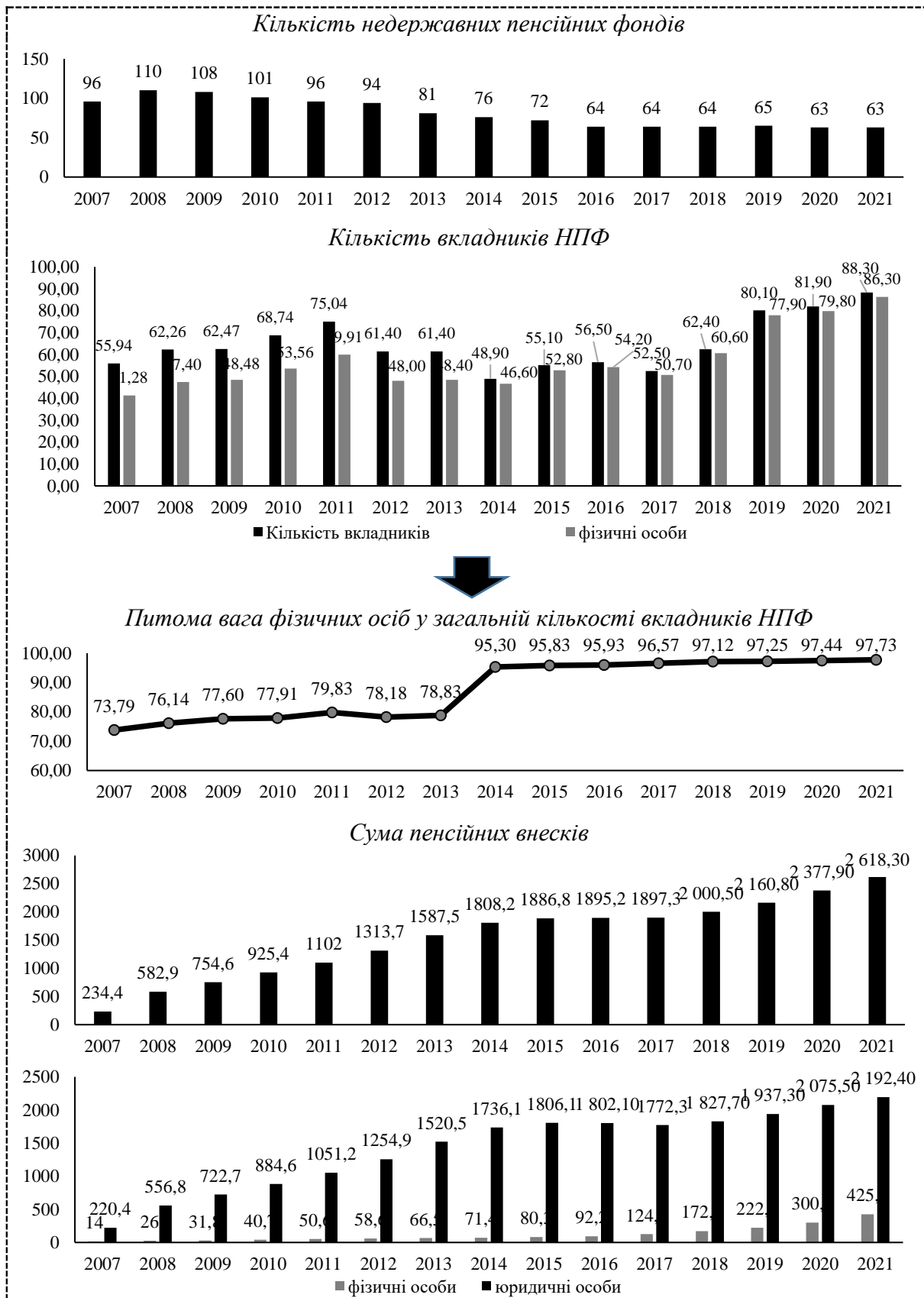

Рис. 17. Аналітична інформація про розвиток недержавних пенсійних фондів в Україні у 2007-2021 рр. Джерело: складено авторами на основі [5].

Отже, з даних рис. 17 можна зробити висновки, що наприкінці 2021 р. в Україні функціонували 63 НПФ. Після кризових для всієї фінансової системи 2014-2015 рр. кількість цих установ залишається на майже стабільно однаковому рівні.

Результати аналізу рис. 17 дозволяють зауважити позитивну динаміку кількості вкладників НПФ, яка спостерігається протягом 2014-2021 рр. На кінець 2021 р. клієнтами НПФ було загалом 88,3 тис. ос., що є найбільшим показником за весь час функціонування НПФ в Україні. Варто зазначити, що значний спад кількості клієнтів цих установ спостерігався у 2014 р., коли фінансові можливості суб'єктів господарювання були обмеженими.

Важливо зазначити, що у структурі клієнтів НПФ найбільшу питому вагу займають звичайно фізичні особи, у 2021 р. їх нараховувалося 86,3 тис. осіб, що становило 97,73 % від загальної кількості клієнтів цих установ. Відповідно домогосподарства відіграють ключову роль у розвитку всієї системи недержавного пенсійного забезпечення. Після 2014 р. їхня роль ще більше посилилася, оскільки частка фізичних осіб у загальній кількості клієнтів НПФ зросла з 78,83 до 95,3 %.

Представлені на рис. 17 дані про страхові пенсійні внески та виплати ще раз підтверджують незначну роль НПФ у розвитку ринку фінансових послуг України. Наприкінці 2021 р. загальний обсяг страхових внесків від усіх клієнтів становив 2,6 млрд грн, що є дуже низьким показником. Безперечно, реальна вартість цих коштів є ще меншою. Таким чином, система недержавного пенсійного забезпечення в країні перебуває фактично на початкових етапах власного розвитку, хоча НПФ функціонують у фінансовій системі країни тривалий час. Окреслене дає підстави констатувати, що послуги значених установ сьогодні не є цікавими домогосподарствам, які є ключовими клієнтами НПФ.

Висновки і пропозиції. Отже, у статті проведено аналіз ролі домогосподарств у розвитку ринку фінансових послуг. Це реалізовано за рахунок поетапного дослідження впливу таких економічних суб'єктів на розвиток окремих складових такого ринку, а саме ринку кредитних, депозитних, страхових та інвестиційних послуг.

Отримані під час дослідження результати дають підстави стверджувати, що роль домогосподарств у фінансовій системі країни є дуже важливою. Особливу роль ці економічні суб'єкти відіграють у функціонуванні депозитного ринку, тобто у формуванні ресурсної бази банківських установ (40 % від загального обсягу таких коштів). Також домогосподарства створюють стабільний попит на кредитні ресурси, а питома вага позик, які видані цим суб'єктам господарювання в загальному обсязі банківських позик, постійно зростає.

Визначальну роль домогосподарства відіграють у діяльності страхових компаній та недержавних пенсійних фондів. Понад 56,0 % страхових премій, які акумулюються страховиками, є внески від фізичних осіб, і протягом

2014-2021 рр. цей показник збільшився з 35,82 до 56,15 %. Також 97,73 % усіх вкладників НПФ є фізичними особами, а обсяг здійснених ними страхових внесків не є значним у порівнянні з обсягами коштів, що надійшли від юридичних осіб, але постійно зростає.

Таким чином, домогосподарства сьогодні в межах ринку фінансових послуг відіграють одну з ключових ролей як у формуванні ресурсів для функціонування фінансових посередників, так і у використанні таких коштів. Соціально-економічна ситуація в країні досить складно й непередбачувано постійно впливає на функціонування фінансової сфери. Однак поступово, як продемонстрували результати проведеного дослідження, домогосподарства відновлюють своє місце в розвитку фінансової системи й загалом національної економіки.

Список використаних джерел

1. Аналіз ринку / НКЦПФР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5>.
2. Галушка З. І. Поведінка домашніх господарств України: моделі та особливості регулювання [Електронний ресурс] : монографія / Зоя Галушка, Ганна Катаранчук. – Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2018. – 190 с. – Режим доступу: <http://surl.li/foycs>.
3. Дубина М. В. Механізм розвитку ринку фінансових послуг на основі інституту довіри: теорія, методологія, практика : монографія / М. В. Дубина. – Чернівці : ЧНТУ, 2018. – 666 с.
4. Кізіма Т. Домогосподарства на фінансовому ринку України: поведінково-мотиваційний аспект [Електронний ресурс] / Т. Кізіма, А. Кізіма // Світ фінансів. – 2016. – Вип. 3. – С. 89-101. – Режим доступу: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7441/1/%D0%9A%D1%96%D0%B7%D0%B8%D0%BC%D0%B0%20%D0%A2..pdf>.
5. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>.
6. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України (за матеріалами вибіркового обстеження) [Електронний ресурс]. – К., 2021. – 92 с. – Режим доступу: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_cdhd_21.pdf.
7. Transformation of household credit behavior in the conditions of digitalization of the financial services market / M. Dubyna, A. Zhavoronok, N. Kudlaieva, I. Lopashchuk // Journal of Optimization in Industrial Engineering. – 2021. – Vol. 14(1). – Pp. 97–102.

References

1. *NKCPFR [NKCPFR]*. (n.d.). Analiz rynku [Market analysis]. <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-5>.
2. Halushka, Z., Kataranchuk, H. (2018). *Povedinka domashnikh gospodarstv Ukrainy: modeli ta osoblyvosti rehuliuivannia [Behavior of Ukrainian households: models and features of regulation]*. Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriiia Fedkovycha. <http://surl.li/foycs>.
3. Dubyna, M.V. (2018). *Mekhanizm rozvytku rynku finansovykh posluh na osnovi instytutu doviry: teoriia, metodolohiia, praktyka [The mechanism of development of the market of financial services based on the institution of trust: theory, methodology, practice]*. ChNTU.

4. Kizyma, T., Kizyma, A. (2016). Domohospodarstva na finansovomu rynku Ukrainy: povedinkovo-motyvatsiyni aspekt [Households on the financial market of Ukraine: behavioral and motivational aspect]. *Svit finansiv – World of Finance*, 3, 89-101. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7441/1/%D0%9A%D1%96%D0%B7%D0%B8%D0%BC%D0%B0%20%D0%A2..pdf>.

5. Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official website of the National Bank of Ukraine]. <https://bank.gov.ua>. <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>.

6. Sotsialno-demohrafichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy (za materialamy vybirkovoho obstezhennia) [Socio-demographic characteristics of Ukrainian households (based on sample survey materials)]. (2021). https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_cdhd_21.pdf.

7. Dubyna, M., Zhavoronok, A., Kudlaieva, N., Lopashchuk, I. (2021). Transformation of household credit behavior in the conditions of digitalization of the financial services market. *Journal of Optimization in Industrial Engineering* [this link is disabled](#), 14(1), 97–102.

Отримано 05.11.2022

UDC 330.567.28:336.76(477)

Maksym Dubyna

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: maksim-32@ukr.net. **ORCID:** <http://orcid.org/0000-0002-5305-7815>

ResearcherID: [F-3291-2014](#). **Scopus Author ID:** [56912277800](#)

Olha Popelo

Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor of the Department of Management and Civil Service
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: popelo.olha@gmail.com. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-4581-5129>

Nataliia Kholiavko

Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance
Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

E-mail: nateco@meta.ua. **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0003-2951-7233>

ResearcherID: [G-6951-2014](#). **Scopus Author ID:** [56912328200](#)

THE ROLE OF HOUSEHOLDS IN THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL SERVICES MARKET OF UKRAINE

Households, by their nature, are integral economic subjects of the national economy, which pay one of the key roles in its development and, accordingly, also act as important consumers in the financial services market. The study of the role of these subjects in the development of the specified market as an important component of the formation of conditions for its effective functioning, which determines the relevance of studying their behavior with the aim of its formation. This requires knowledge of current trends in the households' role in the development of certain areas of the financial services market.

Within the article, a step-by-step analysis of the households' activities within certain types of financial institutions that operate within certain types of activities of financial institutions that operate within the specified market is provided. The analysis of the main trends in the development of the financial services market was carried out through a gradual study of the current state of the operation of credit, deposit, insurance and investment services markets. Particular attention was focused on the study of current trends in the development of credit and deposit services markets as the most developed links of the system of the financial services market, and the role of households in ensuring their functioning.

The results obtained during the research give grounds to assert that the role of households in the country's financial system is very important. These economic entities play a special role in the deposit market functioning, create a stable demand for credit resources, and the specific weight of loans issued to these economic entities in the total volume of bank loans is constantly growing. Households also play a decisive role in the activities of insurance companies and non-state pension funds.

It was also established that in the future, the role of households in the development of the financial services market will remain significant, and therefore, there is an objective need for the formation of a rational model of the financial behavior of these economic entities.

Keywords: *financial services market; household; financial relations; credit institution; investment institution; financial intermediary.*

Fig.: 17. References: 7.